

Caral – najstarija južnoamerička civilizacija

Rad se općenito odnosi na ranu prošlost Perua, iako je ta tematika važna za opću analizu povijesti i civilizacije, što bi moglo biti zanimljivo i istraživačima u Hrvatskoj. Autori u tekstu sažimaju rezultate peruanskih i nekih drugih važnih stručnjaka koji su istraživali nalazišta U Peruu uz rijeku Supe, naročito lokaciju Caral, koju je otkrila voditeljica arheologije na ovom području, Ruth Shady Solís. I ona je potvrdila da je civilizacija iz Carala jedna od najstarijih na svijetu. U ovom tekstu iznose se neki detalji koji se uglavnom odnose na Caral i osobito na činjenicu da ta rana civilizacija nikada nije bila ratnička, što je promijenilo neke prijašnje koncepcije o nastanku ranih civilizacija.

Cilj je ovoga rada upoznavanje s najnovijim rezultatima istraživanja o počecima civilizacije u Južnoj Americi. Na samome kraju 20. stoljeća peruanska arheologinja i antropologinja Ruth Martha Shady Solís (1946.) počela je istraživati nalazište Caral u dolini rijeke Supe. Rezultati istraživanja bili su iznenađujući. Prema njezinu zaključku, Caral označava početak civilizacije u Južnoj Americi, ali je i jedna od najstarijih civilizacija uopće. Jedno od važnih pitanja koje su postavili istraživači bilo je određivanje naravi ove civilizacije. Postavljena je hipoteza o ratničkom karakteru karalske civilizacije, ali su daljnja istraživanja to demantirala. Štoviše, ova je miroljubiva civilizacija bez ratova postojala više od tisuću godina. Uspoređujući Caral s mlađim civilizacijama, istraživači su zaključili kako je upravo ona karalska postavila temelje društveno-političkog sustava u Andama, koji je postojao do kraja Carstva Inka.

Arheološka istraživanja u Andama

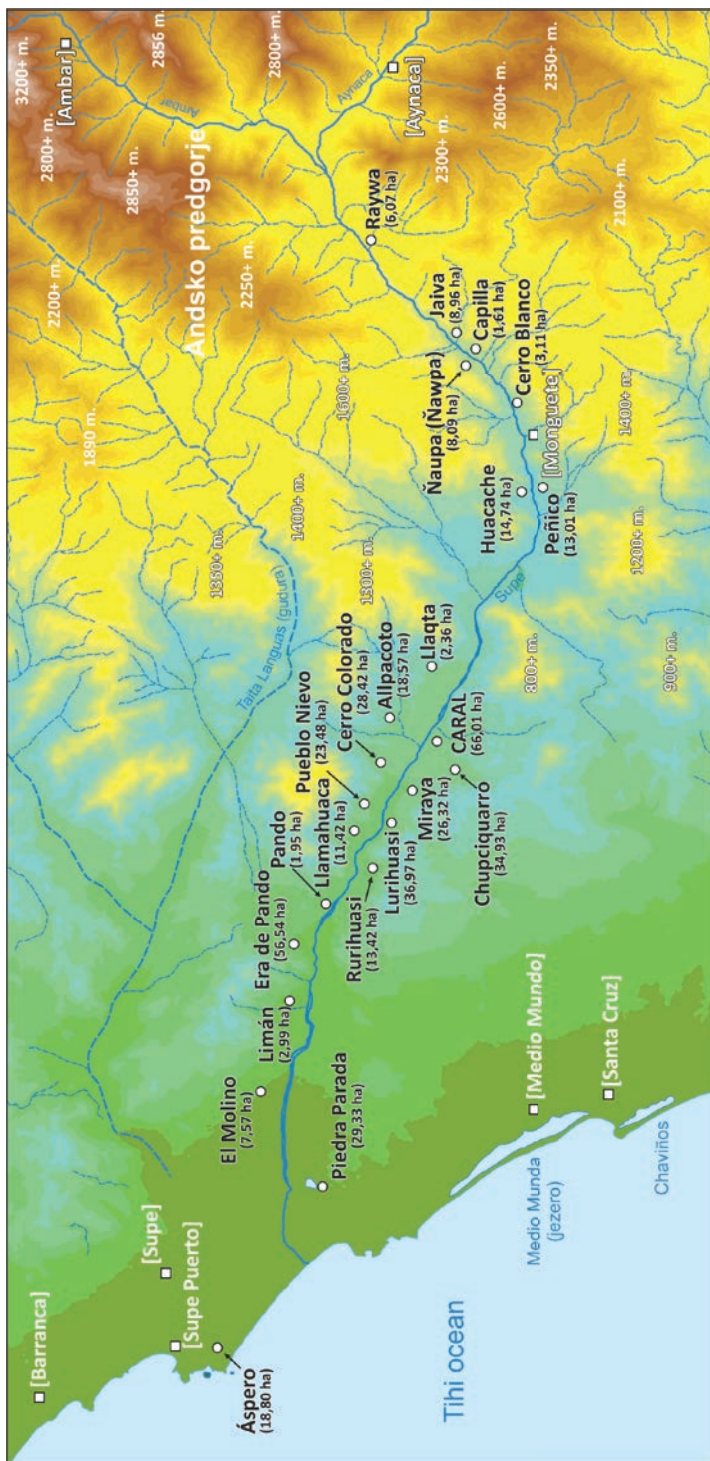
Prva značajna arheološka istraživanja u Južnoj Americi započeo je krajem 19. stoljeća njemački arheolog Friedrich Max Uhle (1856. – 1944.) koji je istraživao Peru, Čile, Ekvador i Boliviju. Njegova najvažnija otkrića bila su u andskom području i uz obalu u Peruu pa je zbog toga kasnije nazvan „ocem peruanske arheologije“. Svoja istraživanja fokusirao je na mjesta Ancón i Áspero koja se nalaze u pokrajini Lima u Peruu. Godine 1905. objavio je opis drevnog nalazišta Áspero, koje će kasnije neki drugi autori povezati s početkom civilizacije u Južnoj Americi. Nalazište Ancón povezao je s kasnijim kulturama Moche (1. – 8.

stoljeće) i Nasca (1. stoljeće pr. Kr. – 7. stoljeće). Tvrdio je da korijene južnoameričkih kultura treba tražiti u Srednjoj Americi i iznio je hipotezu o majanskom utjecaju na centralnoandske kulture. Prema ovome mišljenju, kulturna postignuća – u prvome redu isticao je keramiku – polagano su uz obalu prenesena u Južnu Ameriku¹ (Bischhof 1998: 38, 43-44, 47-48, 53-54, 57). Godine 1917. Uhle je prvi opisao mumije iz mjesta Chinchorro u sjevernom Čileu i tako dao poticaj istraživanju činčorske kulture (7000. – 1500. pr. Kr.), čiji je areal bio obalno područje pustinje Atacama u južnom Peruu i sjevernom Čileu, između gradova Ilo i Antofagasta (Arriaza 1994: 11). Činčorska kultura spada u red pretkeramičkih kultura, a najpoznatija je po najstarijim otkrivenim mumijama.² Godine 1937. peruanski arheolozi Julio César Tello (1880. – 1947.) i Toribio Mejía Xesspe (1896. – 1983.) otkrili su lokalitete Sechín Alto i Cerro Sechín uz rijeku Sechín.

Od početka 20. stoljeća, kada je Uhle provodio svoja istraživanja, obalno područje pokrajine Lime privlačilo je pozornost arheologa bogatstvom nalaza. Kako smo naznačili, Uhle je u dolini rijeke Supe istraživao nalazište Áspero. Daljnja istraživanja nastavili su 1941. američki arheolozi Gordon Randolph Willey (1913. – 2002.) i John Maxwell Corbett (1913. – 1975.). Godine 1949. američki povjesničar Paul August Kosok (1896. – 1959.) i arheolog Richard Paul Schaedel (1920. – 2005.) posjetili su lokalitet Chupicigarro. Kasnije je Kosok (1965.) u svom izvješću zapisao kako je Chupicigarro sigurno jako star, ali nije odredio koliko. Prvi je to učinio francuski arheolog Frédéric-André Engel (1908. – 2002.), koji je tvrdio da je Chupicigarro mogao biti izgrađen prije pojave keramike u Andama (1800. pr. Kr.), ali ovo mišljenje nije prihvatila struka.

¹ Za kulture ili civilizacije, prema nekim gledištima u Americi, postoje teze o migracijama prekomorskih skupina koje su utjecale/pokrenule njihov razvoj. Tako je Uhle prihvatio tezu da su prve meksičke kulture – ili, konkretno, majanska civilizacija – nastale u dodiru s Azijom, odnosno zbog utjecaja iz Kine. Neki kasniji autori smatrali su da su postojali izravni kontakti između Kine i Perua (BISCHOF 1998: 59).

² Ljudi činčorske kulture mumificirali su tijela prirodnim i umjetnim načinom. U različitim fazama kulture postojale su i različite mumije – prirodne, crvene, crne, mumije s blatnom patinom, mumije sa zavojima. Prema vrstama mumija, Činčorska kultura dijeli se na dva razdoblja: prvo (5000. – 3000. pr. Kr.) s crnim mumijama, koje su najsloženije i najduže su trajale, a rezultat su primjene tankog sloja ili zalijevanja mangana u cijelo tijelo; drugo (2570. – 2090. pr. Kr.) s crvenim mumijama, koje su nastale bojenjem cijeloga tijela crvenim okerom (ARRIAZA 1994: 11-13, 15, 20).

Karta 1. Otkriće Carala. Na ovoj karti mogu se vidjeti najnoviji arheološki lokaliteti uz rijeku Supe i njihova veličina (u hektarima). Označeni su okolom točkom, za razliku od drugih lokacija (Barranca, Supe Puerto itd.) (autor: Emil Heršak)

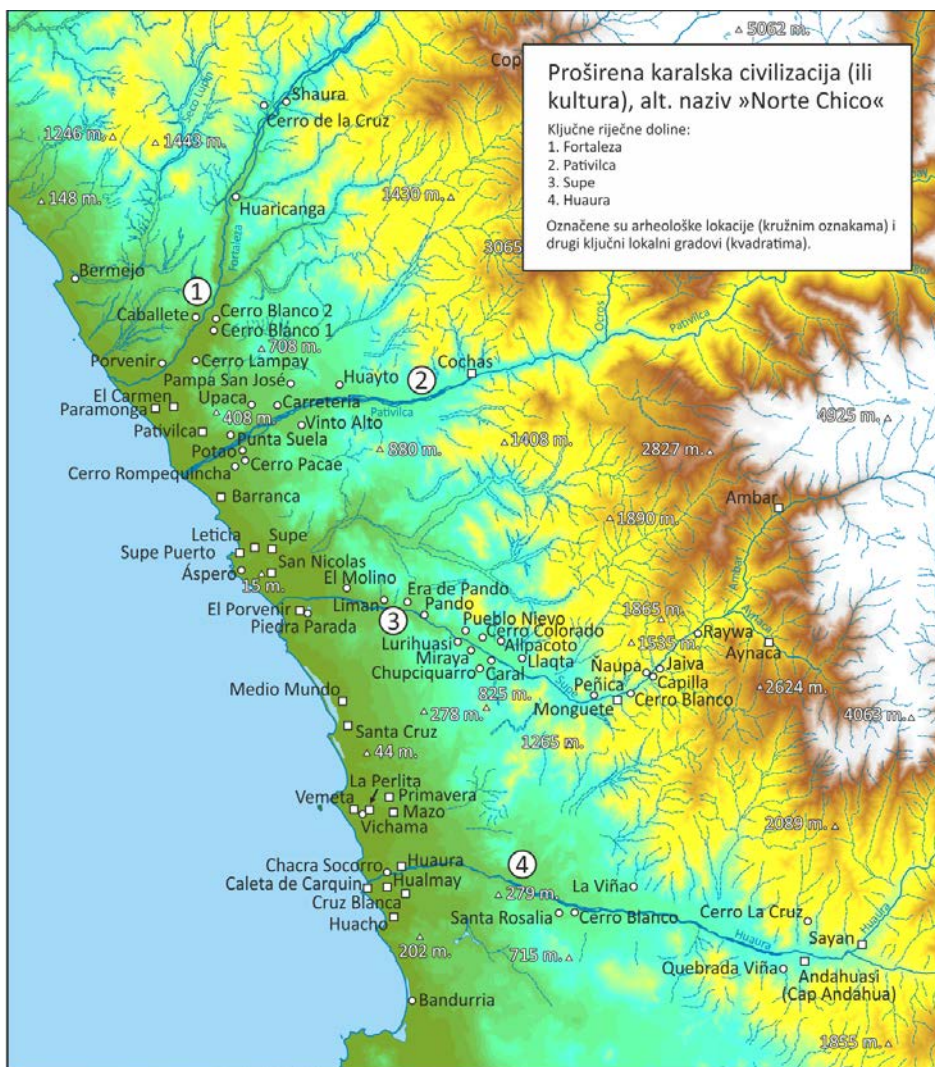
Već spomenuta peruanska znanstvenica Ruth Shady Solís istraživala je 1994. donju i srednju dolinu rijeke Supe u kojoj je identificirala 18 urbanih naselja. Međutim, ključan događaj u okviru ovih arheoloških istraživanja bilo je otkriće Carala. Dvije godine kasnije započela je iskapanja u Caralu koja su pokazala da je ovo posebno naselje. To je potvrdilo i 28 pojedinih radiougljičnih datiranja, koja su pokazala da je Caral najstarije gradsko naselje s monumentalnom arhitekturom u Peru u Americi³. Ovo je naselje staro 5000 godina te je Shady Solís zaključila kako je prva američka civilizacija nastala upravo u Caralu. U vezi s početkom ranih civilizacija smatrala je da je bio ključan društveni razvitak povezan s postankom gradova, političkom stratifikacijom i upravljanjem, kao i sa specijaliziranim djelatnostima umjetnika, intelektualaca i pučana „... koji uvažavaju norme kulturno određenih ponašanja“ (Shady Solís 2006b: 23). U usporedbi s drugim drevnim civilizacijama diljem svijeta, Caral je druga po starosti, odmah iza Mezopotamije. Možemo dodati da je arheološka ekipa pod vodstvom Shady Solís poslije otkrila još pet povezanih arheoloških nalazišta uz rijeku Supe (v. Kartu 1) (Shady Solís 2002: 51, 54, 57).

Najnovija istraživanja pokazala su da je Norte Chico (= Mali sjever) kolijevka andske civilizacije, mjesto gdje su se prije 5000 godina pojavila prva složena društva u Južnoj Americi. Norte Chico pokrajina je na sjevernom dijelu središnje pacifičke obale Perua koja se sastoji od četiriju riječnih dolina – Fortaleza, Pativilca, Supe i Huaura.⁴ Ta je pokrajina bila mjesto jedinstvenog i izvanrednog razvoja velikih gradskih središta iz kasnoga arhaičnoga razdoblja⁵ (oko 3000. – 1800. pr. Kr.). Arheološkim istraživanjima u Norte Chicu otkriveno je više od 30 kasnoarhaičnih naselja s monumentalnom arhitekturom. Prema broju i veličini naselja, Norte Chico jedno je od većih arheoloških nalazišta koja se mogu naći u drevnih civilizacija. Važnost Carala Shady Solís naglasila je riječima: „Upravo sveti grad Caral izuzetno je svjedočanstvo o najstarijoj civilizaciji u Americi... između 3000. i 2000. godina prije naše ere“ (Shady Solís 2006b: 32).

³ Caral je znatno starija od ostalih civilizacija Srednje Amerike. Tako kultura ili civilizacija Olmeka, najstarija u Meksiku, datira iz 1200. pr. Kr. Najstarije naselje u Meksiku, koje se dimenzijama i monumentalnom arhitekturom može usporediti s Caralom, nalazi se u dolini Oaxaca, a izgrađeno je oko 500. pr. Kr. (SHADY SOLÍS 2002: 79).

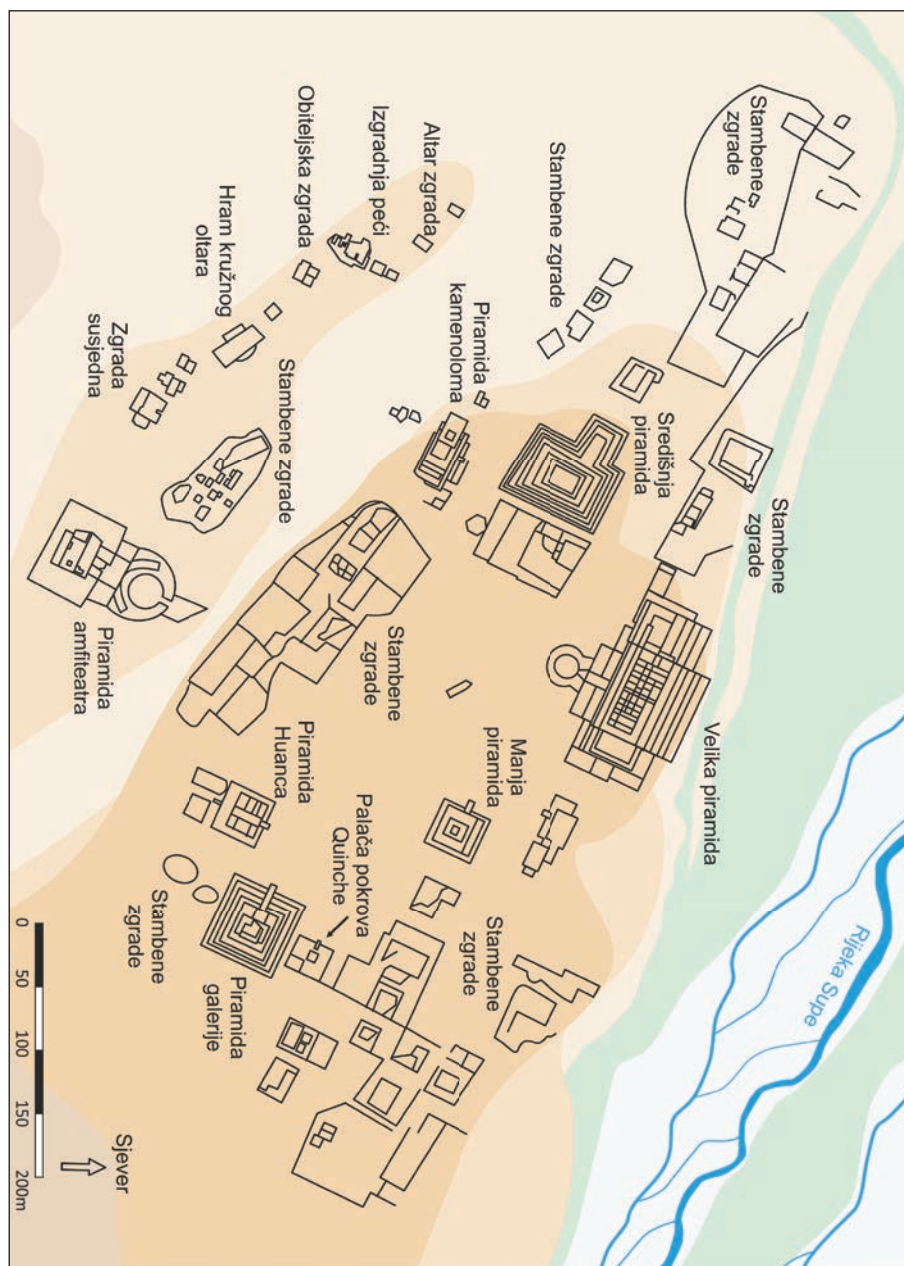
⁴ Formalno, naziv Norte Chico odnosi se na sjeverni i srednji dio peruanske pokrajine Lima (prijestolnice Perua).

⁵ Arheolozi Gordon R. Willey i Philip Phillips uveli su sredinom 20. stoljeća za američku prošlost shemu arheološke kronologije, drugačiju od nazivlja i vremenskih razdoblja afričke te općenito euroazijske prošlosti (WILLEY i PHILLIPS 1958). Na osnovi te kronologije prošlost Južne Amerike uglavnom se dijeli na: kameno doba/paleoindijsku fazu (do 8200. pr. Kr.); arhaično (oko 8200. – 1000. pr. Kr.); formativno (1000. pr. Kr. – 500. g.); klasično (500. – 1200.), poslijeklasično (1200. – 1900.). Međutim, prije nekoliko godina Ruth Shady sastavila je malo drugačiji prikaz prošlosti u Južnoj Americi. Prema toj shemi, nakon kamenoga doba arhaično je razdoblje trajalo tek do 3000. pr. Kr., početno formativno do 1600. pr. Kr., a kasno formativno sve do 200. pr. Kr. (SHADY SOLÍS 2014c: 14).

Karta 2. Nalazišta karalske civilizacije u Norte Chicu (autor: Emil Heršak)

Središnje mjesto pokrajine Norte Chico zauzima dolina rijeke Supe koja se od ostalih dolina izdvaja po brojnosti, veličini i složenosti monumentalne arhitekture svojih naselja. Gradska naselja Áspero, Piedra Parade, Era de Pando, Caral, Miraya, Lurihuasi, Pueblo Nuevo, Allpacoto, Peñico i Huacache, među ostalima u dolini Supe bila su naseljena gotovo istodobno sa sumerskim gradovima Mezopotamije i izgradnjom egipatskih piramida u Sakari ili kasnijih u Gizi. No, za razliku od civilizacija staroga svijeta, poput Mezopotamije, Egipta i Indije, koje su imale razmjenu roba i znanja, peruanski civilizacijski proces odvijao se u izolaciji od drugih društava na kontinentu (Shady Solís 2006a: 28-29).

Karta 3. Sveti grad Caral (autor: Emil Heršak)

Caral, udaljen udaljen 172 km od Lime (cestama) i oko 23 km od morske obale (uz rijeku), smješten je na aluvijalnoj pustinjskoj terasi na početku središnjeg dijela doline Supe. Međutim, treba naglasiti da su stanovnici Carala živjeli u drugačijim ekološkim uvjetima od današnjih. Dimenzije su grada imponantne, prostire se na površini od 66 ha. Grad je arhitektonski podijeljen na dvije polovine – gornju, gdje se nalaze najveće građevine, i donju, s manjim javnim građevinama od kojih se ističe amfiteatar. Središnji urbani dio sastoji se od 32 javne građevine i raznih stambenih objekata. Javne zgrade imale su vjersku, gospodarsku i administrativnu funkciju. Od javnih zgrada središnje mjesto zauzima sedam piramida (v. Kartu 3). Najveća je među njima dimenzija 170 m od istoka prema zapadu i 150 m od sjevera prema jugu, dok je visina na južnoj strani 19 m, a na sjevernoj strani 30 m. Brojnost i veličina sakralnih građevina, piramida i hramova ukazuju da je Caral bio religijsko središte, a religija je nedvojbeno imala posebno mjesto u tom drevnom društvu. Shady Solís tvrdi kako su „sve aktivnosti provedene u Caralu bile prožete religijom“. Ovo se odnosi i na umjetnost, iz koje svakako treba izdvojiti glazbu, koja je bila sastavni dio vjerskih obreda. Što se tiče glazbe, arheolozi su u Caralu pronašli 32 frule, izrađene od kosti pelikana i kondora, na kojima se nalaze pretežno crteži glava, vjerojatno ljudskih. Također, na ovom nalazištu, ali i drugdje pronađena su i druga glazbala nalik na frule, zvečke i zviždaljke (Shady Solís 2002: 69).

Slika 1. Crteži frula iz Carala. Frule su se izrađivale od kosti pelikana i kondora, a na njihovu su tijelu prikazi pretežno glava (vjerojatno ljudskih) i ptičjih tijela (autorica: Tajana Ivić)

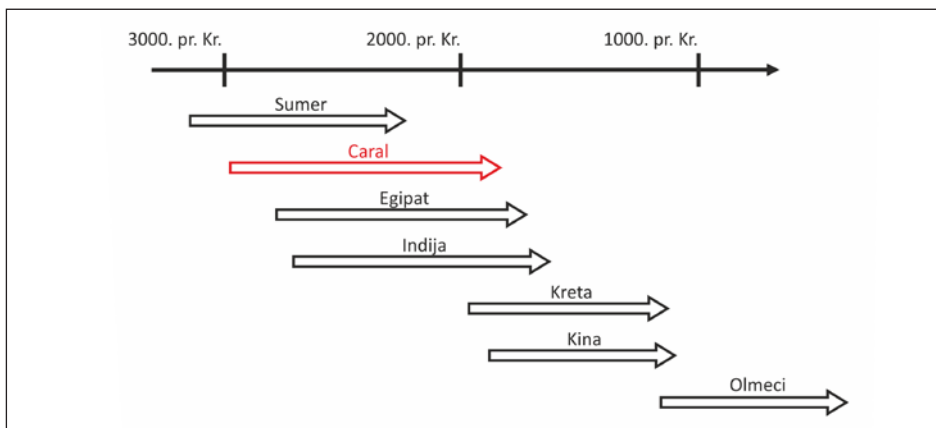
Kronologija Carala

Caral je bio naseljen nešto više od tisuću godina i u tom dugom vremenskom razdoblju vidljivo je nekoliko razvojnih etapa grada. U predcivilizacijskom razdoblju, prije 3000. pr. Kr., skupine srodnih obitelji naseljenih u dolini rijeke Supe osnovale su naselja te počele kultivirati zemljište za uzgoj i kopati kanale za navodnjavanje. Početno razdoblje karalske civilizacije 3000. – 2600. pr. Kr. bilo je vrijeme izgradnje javnih zgrada i podjele grada na gornju i donju polovinu. Srednje razdoblje 2300. – 2200. pr. Kr. vrijeme je uvećavanja građevina te izgradnje velikih platformi i trgova. U to je doba Caral bio na vrhuncu moći. Nakon toga uslijedilo je razdoblje slabljenja 2200. – 2100. pr. Kr., kada je izvršena pregradnja javnih zgrada, a naselje se smanjuje. U posljednjem razdoblju 2100. – 1800. pr. Kr. počelo je postupno napuštanje Carala. Što je bio uzrok propasti karalske civilizacije? Dosadašnja istraživanja pronašla su ga u ekološkoj krizi koja se zbila oko 1800. pr. Kr. Snažni potresi, velike poplave zbog pojave El Niña, preinaka obale i širenje pješčanih dina doveli su do propasti ranih gradova u dolini rijeke Supe. Na zgradama u Caralu i Ásperu vidljivi su tragovi potresa i poplave.⁶ Ključna se promjena zapravo zbila u priobalnom području Medio Mundo (v. Kartu 1), koje je nastalo uslijed navedenih prirodnih događaja te tako poremetilo prijašnje riječne tokove i proširilo pješčane dine prema unutrašnjosti. Društvo izgrađeno na poljodjelstvu i ribarstvu doživjelo je krizu, koju nije moglo prevladati (Sandweiss et al. 2009: 1362-1363; Shady Solís 2006b: 13; Ista 2014b: 90).

Civilizacija bez ratova

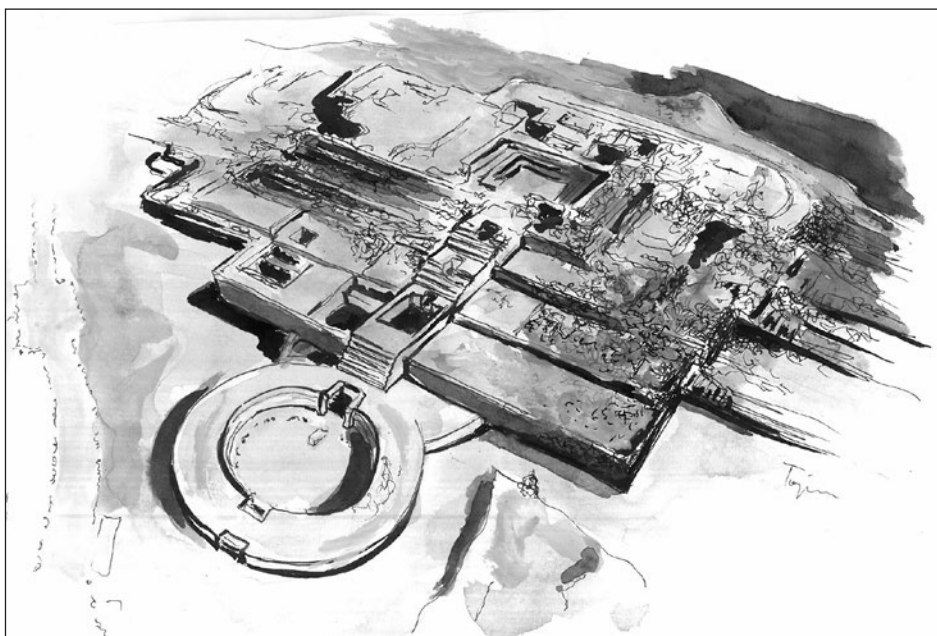
U istraživanjima na lokalitetu Cerro Sechín od 1937. godine, Tello i njegovi suradnici otkrili su zgrade, hramove, površine nalik na piramide, što će poslije biti i potvrđeno. Međutim, ključni su bili nalazi brojnih crteža tijela i glava na kamenim pločama. Tello je inače smatrao da su ti nalazi iz pojasa uz rijeku Sechín potekli iz kulture Chavín. Američki arheolozi Shelia Pozorski (1949.) i Thomas Pozorski (1950.) od 1979. godine istraživali su dolinu rijeke Sechín, gdje su otkrili ostatke velike piramide. Znanstveno-tehnološkom analizom utvrđeno je da je izgrađena oko 1500. pr. Kr. Zatim su u Cerro Sechínu otkrili još jednu manju građevinu datiranu oko 1600. pr. Kr. u kojoj su također bili pronađeni crteži glava, tijela i osoba. Prema nekim tezama, ilustracije su prikazivale odrezane glave, izljeve krvi iz glava i očiju, druge nasilne motive i vjerojatno prikaze ratnika.

⁶ Na ovom području nalaze se brojne doline koje se na španjolskom nazivaju *quebradas* (jd. *quebrada*). To su zapravo doline između brda, koje se na hrvatskom povezuju s „puknućem“, ali i s gudurama. Ta su područja suha, ali za vrijeme kiše u njima nastaju vodene bujice.

Usporedna kronologija drevnih civilizacija preuzeta iz publikacije La civilización Caral y la interacción pluricultural y multilingüe. Su trascendencia en el proceso cultural andino, Zona Arqueológica Caral, 2014. (izradio: Nenad Vidaković)

Ovi prikazi poslužili su jačanju hipoteze prema kojoj je neki siloviti ratni sukob pokrenuo razvitak sečinske kulture iz ranijih razdoblja prema početku civilizacije. Stajalište da je rat bio općesvjetski poticaj za razvoj civilizacije zastupali su i američki znanstvenici Jonathan Haas (1949.) i njegova supruga Winifred Creamer (1951.).

Slika 2. Crtež velike piramide iz Carala (autorica: Tajana Ivić)

Međutim, u godinama na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće došlo je do bitne promjene u tumačenju nastanka civilizacije na području Perua. Tragove rata Haas i Creamer tražili su i na području Norte Chica, ali ih nisu našli te su u jednom radu naglasili „odsustvo bilo kakvih znakova ratovanja“ kao jednu od bitnih značajki ovoga prostora. Nigdje nisu nađeni dokazi o sukobima između naselja ili između dolina. Iako su naselja bila izgrađena na teško branjivu području, ona nisu bila zaštićena obrambenim zidinama, a nisu pronađeni niti ostaci utvrda. Kao najveće središte u dolini Supe, Caral nije nametao političku, gospodarsku, vojnu ili religijsku dominaciju ostalim naseljima u dolini ili drugim dolinama u Norte Chicu (Haas i Creamer 2006: 746, 751-752). Miroљjubivi obrazac razvoja prihvatile su i kulture koje se smatraju nasljednicama Carala. Istraživanja su pokazala kako je i znatno mlađa kultura Chavin (900. – 200. pr. Kr.), za koju se nekada smatralo da je najstarija u Peruu, također bila miroљjubiva. Što je onda umjesto vojne sile imalo ulogu društvenog razvoja ili neke vrste prisile? To je bila religija, koja je bez raspoređivanja ratnika, ratnih djelovanja ili obrambenih konstrukcija postala glavni izvor rane kohezije i političke integracije. Jer, kako je spomenuo i američki antropolog Michael E. Moseley (1941.), „ovo ne mora biti iznenađenje... tada se formacija teokratske države mogla više osloniti na evanđeosko obraćanje nego na fizičku prisilu“ (Moseley 2005: 5; Shady Solis 2002: 67; Ista 2014b: 92). Ostaje nam dati odgovor na još jedno pitanje. Što je Caral, ako to nije bila vojna snaga, uzdiglo na vodeće mjesto među naseljima u Norte Chicu? Bila je to njegova gospodarska aktivnost, točnije, razmjena određenih proizvoda s okolnim područjima. Caral je bio veliko trgovačko središte.

Pomorska ili poljodjelska civilizacija?

U 19. i 20. stoljeću gotovo svi znanstvenici prihvatili su mišljenje kako je početak poljodjelstva bio temeljni uvjet za nastanak civilizacije. Moseley je smatrao kako to nije posve točno i 1975. godine iznio hipotezu o pomorskom izvorištu andske civilizacije (Maritime Foundations of Andean Civilization). Smatrao je da su neke pomorske kulture iz Južne Amerike pokrenule izravni razvitak ranih civilizacija, prije početka poljodjelstva. Dokaz je našao u istraživanjima ribarskog naselja Áspera i činčorske kulture uz tihooceansku obalu Perua. U jednom osvrtu naglasio je prevlast pomorskih nalazišta činčorske kulture za koju je utvrđeno da je 89% hrane dobivala iz mora.⁷ Također, u Caralu i drugdje u mjestima dalje od obale u ovom civilizacijskom krajoliku, ljudi su najviše jeli hranu iz mora – incune, srdele, rakove, ježince itd. Usmjerenost je na more očita, no nema indikacija da su se dotični ljudi izravno bavili ribarstvom. Kritičari pomorske teorije naglasili su i činjenicu kako su najveći gradovi ove rane civilizacije udaljeni od mora. Na kraju, teorija o pomorskoj osnovi andske civilizacije nije bila prihvaćena (Haas i Creamer 2006: 753).

⁷ Dotično ime ove arheološke kulture potječe od naziva obalnog pojasa (španj. Playa Chinchorra) iznad grada Arica koji se nalazi na sjeveru Čilea uz granicu s Peruom.

Koje je onda bilo glavno zanimanje stanovnikâ Carala? Već smo naglasili važnost razmjene za Caral. Međutim, arheolozi su pronašli velike količine sjemenki različitih biljaka – pamuk, grah, slatki krumpir, bundeva itd., što sugerira na razvijeno poljodjelstvo. Naročito je pronađeno mnogo sjemenki pamuka, za koji se utvrdilo da je bio najvažnija poljodjelska kultura. Osim toga, pronađeni su i kanali za navodnjavanje kojima se dovodila voda iz rijeke Supe ili nekih drugih izvora. Uz kanale otkrivene su i agrarne terase koje su se navodnjavale. Kao i u ostalih ranih civilizacija diljem svijeta, i ovdje je poljodjelstvo imalo važnu ulogu. U gospodarskom je smislu posebnost karalske civilizacije ta što je imala „dvostruke ekonomske temelje“ – ribarstvo (uglavnom morsko) i poljodjelstvo (Haas i Creamer 2006: 753; Shady Solís 2002: 62-63; Ista 2006a: 22; Ista 2014b: 97-98).

Slika 3. Crtež kipova muškarca i žene s nalazišta Miraya blizu Carala, karalska kultura (autorica: Tajana Ivić)

Poveznica unutrašnjosti i obale

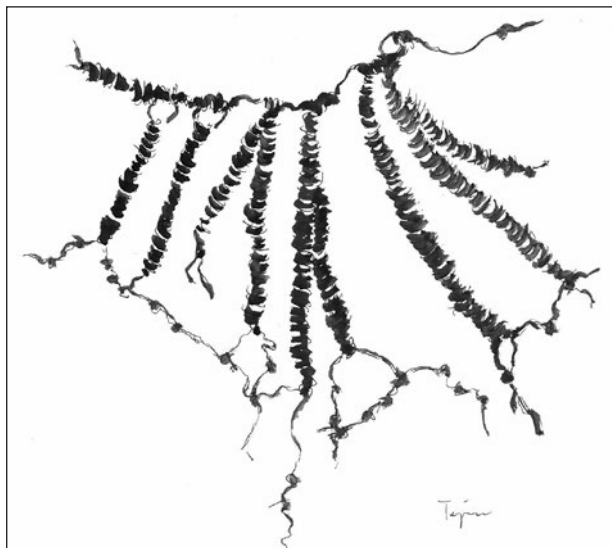
Iako nisu bili ribari, stanovnici Carala konzumirali su mnogo morske hrane, koju su nabavljali razmjenom s ribarskim naseljima na obali, od kojih je vjerojatno velika uloga pripadala Ásperu. Što su Karalci razmjenjivali s ribarskim naseljima na obali? Ribari su nabavljali pamuk za proizvodnju mreža i odjeće, drvo itd. za

plutače i vesla svojih brodova. Obrnutim smjerom u Caral i ostala poljodjelska naselja kao što su Miraya, Lurihuasi, Allpacoto stizale su velike količine morske hrane, naročito sušenih inćuna i srdela. U ovoj je gospodarskoj aktivnosti Shady Solís upravo naglasila važnost proizvodnje pamuka, koji je postao predmet trajne razmjene između poljodjelskih i ribarskih naselja (Haas i Creamer 2006: 754, 755; Shady Solís 2002: 60; Ista 2006a: 63; Ista 2014a: 49, 50).

Formiranje civilizacije poticalo je interakciju te razmjenu proizvoda i iskustava među populacijama koje su nastanjivale različite regije. Suhe ribe i pamučna vlakna bili su osnovni proizvodi za razmjenu s populacijama iz drugih područja. Utjecaj Carala proširio se od obale oceana preko planinskog područja do džungla amazonskog bazena. U planinskom području uspostavljena je veza s naseljima La Galgada i Huaricoto, a u džungli s naseljima Kotosh uz rijeku Huallaga i Piruro uz rijeku Marañón (Shady Solís 2014b: 64, 82, 84).

Nasljeđe karalske kulture

Društveni sustav Carala nadilazio je prostor i vrijeme te položio strukturne temelje društvene i političke organizacije kakvu su imali stanovnici Andâ sve do dolaska Europljana. U Caralu je pronađen najstariji khipu (španj. *quipu*) koji je nastao oko 2340. pr. Kr. Ta riječ na kečuanskom jeziku znači „čvor“ i odnosi se na predmete s mnogim povezanim užetima, koji se razlikuju i po različitim čvorovima.⁸ Ti su specifični „čvorovi“ simbolički znakovi koji prenose neke

Slika 4. Crtež khipua (autorica: Tajana Ivić)

⁸ Koristili smo se upravo kečuanskim izrazom, u kojem se *kh* izgovara *kʰ* (tj. k + h).

„poruke“ ili „podatke“ i smatraju se jednim od najstarijih sustava za bilježenje podataka. Khipu su upotrebljavali Inke, a nakon španjolskog osvajanja ostao je u upotrebi do 1570-ih. Osvrnimo se i na spomenuti kečuanski jezik. Prema mišljenju peruanskog antropologa i lingvista Alfreda Torera (1930. – 2004.), prakečuanski jezik postojao je na srednjosjevernom području Perua i bio je povezan s karalskom civilizacijom. Kasnije su kečuanski jezik prihvatile Inke, iako im to nije bio izvorni jezik. Značenje i ulogu Carala u razvoju južnoameričkih civilizacija Shady Solís je u jednom osvrtu opisala riječima „da je ova civilizacija inicirala kulturni proces koji je kulminirao u carstvu Inka“ (Haas i Creamer 2006: 752, 761; Shady Solís 2006a: 63; Ista 2014a: 48; Ista 2014b: 67).

Zaključak

Otkriće Carala, zahvaljujući radu Ruth Shady Solís, možemo smatrati jednim od najvećih uspjeha arheologije na kraju 20. stoljeću (i također s nastavkom u prvim desetljećima 21. stoljeća). Karalska civilizacija stara 5000 godina druga je po drevnosti među svjetskim primjerima, odmah iza Mezopotamije, što mijenja dosadašnju kronologiju početaka civilizacije. Mijenja se i dosadašnje tumačenje nastanka civilizacije u Americi, prema kojemu su srednoameričke civilizacije utjecale na razvoj civilizacije u Južnoj Americi. Karalska je civilizacija autohtona i, kako se pokazalo, znatno starija od srednoameričkih civilizacija. Nadalje, Caral je sjajan primjer miroljubivog suživota različitih zajednica. Ova drevna kultura opovrgnula je mišljenje kako su se ljudi počeli udruživati zbog potrebe za zaštitom jer je Caral bez ratova egzistirao više od tisuću godina. Pozornost privlači i njegova arhitektura s monumentalnim građevinama poput piramida. Arheološka istraživanja u Caralu nisu završena. Ako se uzme u obzir činjenica da u regiji Norte Chico ima 30 lokaliteta koji nisu dokraja istraženi, pred arheolozima su i dalje veliki izazovi i mogućnosti novih važnih otkrića. A što se tiče autora ovih redaka, za njih će sva nova otkrića biti poticaj za pisanje novoga rada o ovoj važnoj i zanimljivoj kulturi.

Bibliografija

- ARRIAZA, Bernardo. 1994. Tipología de las momias chinchorro y evolución de las prácticas de momificación. *Revista Chungara* 26/1: 11-24.
- BISCHOF, Henning. 1998. Los orígenes de la civilización centroandina en la obra de Max Uhle. *Indiana, Ibero-Amerikanisches Institut Preußischer Kulturbesitz* 15: 37-78. DOI: <http://dx.doi.org/10.18441/ind.v15i0>.
- HAAS, Jonathan, Winifred CREAMER. 2006. Crucible of Andean Civilization. The Peruvian Coast from 3000 to 1800 BC. *Current Anthropology* 47/5: 745-775. DOI: 10.1086/506281.
- MOSELEY, Michael E. 2005. The Maritime Foundations of Andean Civilization: An Evolving Hypothesis. U *In the Hall od Ma'at. Weighting the Evidence for Alternative History*, ur. Pedro Trillo, 1-5. Lima: Sociedad Nacional de Pesqueria.
- SANDWEISS, Daniel H., Ruth SHADY SOLÍS, Michael E. MOSELEY, K. David KEEFER, Charles R. ORTLOFF. 2009. Environmental change and economic development in coastal Peru between 5,800 and 3,600 years ago. *PNAS* 106/5: 1359-1363. DOI: 10.1073/pnas.0812645106.
- SHADY SOLÍS, Ruth. 2002. Caral, Supe: La civilización más antigua de América. *Investigaciones sociales* 6/9: 51-81.
- SHADY SOLIS, Ruth. 2006a. America's First City? The Case of Late Archaic Caral. U *Andean Archaeology III. North and South*, ur. William Harris Isbell, Helaine Silverman, 28-66. New York: Springer.
- SHADY SOLÍS, Ruth. 2006b. *Caral-Supe. La Civilización más antigua de América*. Lima: Proyecto Especial Arqueológico Caral-Supe/INC. <http://www.zonacaral.gob.pe/downloads/publicaciones/libro-caral-supe-la-civilizacion-2008.pdf>.
- SHADY SOLÍS, Ruth. 2014a. Caral. Patrimonio cultural de la civilización. *Revista Moneda* 158: 47-53.
- SHADY SOLÍS, Ruth. 2014b. La civilización Caral: Paisaje cultural y sistema social. *Senri Ethnological Studies* 89: 51-103. DOI: [org/10.15021/00002369](http://dx.doi.org/10.15021/00002369).
- SHADY SOLÍS, Ruth. 2014c. *La civilización Caral y la interacción pluricultural y multilingüe. Su trascendencia en el proceso cultural andino*. Ministerio de Culture / Zona Arqueológica Carala. http://www.fepas.org.pe/htm/static/Congreso2014/01Martes/Manana/Dra_Ruth_Shady_Solis.pdf.
- WILLEY, Gordon Randolph, Philip PHILLIPS. 1958. *Method and Theory in American Archaeology*. Chicago: University of Chicago Press.

Caral – la civilización más antigua de Sudamérica

Este trabajo está generalmente relacionado con el temprano pasado de Perú, aunque este tema es importante para un análisis general de la historia y la civilización, lo que también podría resultar interesante para los investigadores en Croacia. Los autores resumen los resultados de los expertos peruanos y algunos otros expertos importantes que investigaron los sitios a lo largo del río Supe en Perú, en particular, la ubicación de Caral, descubierta por Ruth Shady Solís, jefa de arqueología en esta área. Ella también confirmó que la civilización de Caral es una de las más antiguas del mundo. En este texto están expuestos algunos detalles sobre Caral y, especialmente se destaca, que, esta civilización temprana nunca ha sido guerrera, lo cual ha cambiado algunos de los conceptos anteriores sobre el surgimiento de civilizaciones tempranas.

Prijevod sažetka: Karmen Marčinko

Caral – the oldest South American civilization

This paper generally relates to the early history of Peru, although the issue it raises is important for the overall analysis of history and civilization, which could be interesting for researchers in Croatia. The authors summarize the results of Peruvian and some other important experts who investigated the archaeological sites along the Supe river in Peru, in particular the location of Caral, discovered by Ruth Shady Solís, who leads the archaeological exploration in this area. Shady's research has also confirmed that the Caral civilization is one of the oldest in the world. This paper presents some details about Caral and, in particular, the discovery that this early civilization was never warlike, which has changed some of the previous concepts regarding the emergence of early civilizations.

Palabras claves: Perú, Caral (Norte Chico), arqueología, civilización temprana, ecología.

Keywords: Peru, Caral (Norte Chico), archaeology, early civilization, ecology.

Ključne riječi: Peru, Caral (Norte Chico), arheologija, rana civilizacija, ekologija.

Emil Heršak
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
ehersak@ffzg.hr

Nenad Vidaković
Ulica Josipa Badalića 13, HR-10314 Križ
nenad.vidakovic1@zg.t-com.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

50

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2018.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 50, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršni urednik / Executive Editor

Nikola Anušić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)
Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*